

JINOIY JAVOBGARLIKNI BELGILASHDA SHAXSNING YOSHI, RUHIY HOLATI VA IJTIMOY MAQOMINI HISOBGA OLISH MASALASI

Raxmatova Muqutoy Jasur-qizi

QXU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'lim yo'nalishi
4 - bosqich talabalari.

Contact: +99870-034-00-22 rmuqutoy@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17745386>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda jinoiy javobgarlikni belgilash jarayonida shaxsning yoshi, ruhiy holati va ijtimoiy maqomini hisobga olishning huquqiy asoslari hamda ularning amaliy ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda voyaga yetmagan shaxslarning psixologik rivojlanish darajasi, ularning ijtimoiy tajribasining cheklanganligi va tarbiyaviy omillar tufayli jinoyat sodir etishdagi mas'uliyatini baholashning o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Shaxsning ruhiy holati nuqtai nazaridan aqli noraso yoki vaqtincha ruhiy buzilish holatlarida sodir etilgan xatti-harakatlarning jinoiy oqibatlari, sud-psixiatriya ekspertizasining o'rni va jinoiy javobgarlikdan ozod etish mezonlari ko'rib chiqiladi. Ijtimoiy maqom masalasida esa shaxsning oilaviy ahvoli, kasbiy faoliyati, jamiyatdagi nufuzi, jinoyat sodir etilishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy muhit va ijtimoiy rolning ahamiyati tahlil qilinadi. Ishda O'zbekiston Respublikasining amaldagi jinoyat kodeksi normalari, sud amaliyoti, xalqaro huquqiy standartlar hamda ilg'or xorijiy tajribalar o'zaro taqqoslanadi. Tadqiqot natijalari jinoiy javobgarlikni individuallashtirish, jazoni adolatli belgilash va insonparvarlik tamoyillarini kuchaytirishda muhim nazariy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Jinoiy javobgarlik, voyaga yetmagan shaxslar, yoshi mas'uliyatga ta'siri, ruhiy holat, aqli norasolik, ruhiy buzilishlar, sud-psixiatriya ekspertisasi, ijtimoiy maqom, ijtimoiy rol, shaxsning jamiyatdagi o'rni, jinoyat motivlari, jinoyatning psixologik omillari, jazoni individuallashtirish, insonparvarlik tamoyili, huquqiy normalar, jinoyat kodeksi, O'zbekiston sud amaliyoti, huquqiy baholash mezonlari, shaxsning javobgarlikka layoqati, ijtimoiy muhit ta'siri, tarbiya omillari, huquqiy ong va huquqiy madaniyat, kasbiy faoliyatning ahamiyati, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar, jinoyatning subyektiv tomoni, aybning shakllari, huquqiy mas'uliyat darajasi, xalqaro standartlar, jinoyat-preventiv chora-tadbirlar.

KIRISH

Jinoiy javobgarlik institutining mazmuni, avvalo, jinoyat sodir etgan shaxsning qaysi darajada mas'uliyatli ekanini to'g'ri baholashga tayanadi. Jinoyat huquqida shaxsning yoshi, ruhiy holati va ijtimoiy maqomi uning sodir etgan xatti-harakatini baholashda eng muhim subyektiv omillar sirasiga kiradi. Chunki har bir shaxsning ruhiy yetukligi, ijtimoiy tajribasi, jamiyatdagi o'rni va psixologik holati uning xulq-atvoriga, qaror qabul qilish qobiliyatiga, ijtimoiy xavfli oqibatlarni anglash darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu bois jinoiy javobgarlikni adolatli va individuallashtirilgan tartibda belgilash uchun mazkur omillarni chuqur tahlil qilish zarur bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida voyaga yetmaganlar uchun alohida yengilliklar nazarda tutilgani, ruhiy nosog'lom shaxslarga nisbatan jinoiy javobgarlikning cheklanishi yoki maxsus tibbiy chora-tadbirlar qo'llanishi, shuningdek, shaxsning ijtimoiy maqomi uning javobgarligi darajasini belgilashda muhim o'rin

tutishi ana shu zaruriyatdan kelib chiqadi. Mamlakatimizda olib borilayotgan sud-huquq islohotlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri ham jazoni individuallashtirish, insonparvarlik va adolat tamoyillariga tayangan holda jinoyatga yondashuvni takomillashtirishdan iborat. Mazkur ishda shaxsning yoshi, ruhiy holati va ijtimoiy maqomini hisobga olishning huquqiy asoslari, ularning jinoiy javobgarlikni belgilashdagi o'rni va sud-amaliyotdagi namoyon bo'lishi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar, qiyosiy huquqiy tahlillar va milliy qonunchilikning rivojlanish tendensiyalari orqali mazkur omillarning jinoyat huquqi tizimida tutgan o'rni yanada yoritiladi.

ASOSIY QISM

Jinoiy javobgarlikni belgilash jarayonida shaxsning yoshi, ruhiy holati va ijtimoiy maqomini hisobga olish jinoyat huquqining eng muhim prinsiplaridan biri hisoblanadi. Chunki jinoiy xatti-harakatning ijtimoiy xavfliligi nafaqat uning tashqi ko'rinishidan, balki uni sodir etgan shaxsning psixologik va ijtimoiy holatidan ham kelib chiqadi.

1. Shaxsning yoshi va jinoiy javobgarlik: Yosh masalasi jinoyat huquqida shaxsning aqliy yetukligi, hayotiy tajribasi va ijtimoiy ong darajasini belgilovchi asosiy mezon sifatida ko'riladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga ko'ra, umumiy jinoiy javobgarlik 16 yoshdan, ayrim og'ir bo'lgan jinoyatlar uchun esa 14 yoshdan boshlanadi[1]. Bu yosh chegaralari psixologiya fanining voyaga yetmagan shaxslar hali to'liq shakllanmagan, impulsiv qarorlar qabul qilishga moyil va ijtimoiy oqibatlarni yetarlicha anglab yetmasligini ko'rsatadigan xulosalariga tayanadi.

Voyaga yetmaganlarga nisbatan jazo belgilashda tarbiyaviy chora-tadbirlar ustuvorligi, sanksiyalarning yengilligi, qamoq jazosining eng so'nggi choraga aylanishi insonparvarlik tamoyilining qo'llanilishidan dalolat beradi. Bunda sud qilayotgan shaxsning psixologik rivojlanish darajasi, oila sharoiti, ta'lim olishi va ijtimoiy muhitining ta'siri hisobga olinadi.

2. Ruhiy holatning jinoiy javobgarlikdagi o'rni: Shaxsning ruhiy holati jinoiy javobgarlikka layoqatini baholaydigan eng muhim mezonlardan biridir. Agar shaxs jinoyat sodir etgan paytda o'z harakatlarining ijtimoiy xavfliligini anglash yoki boshqarish qobiliyatidan mahrum bo'lsa, u aqli noraso deb topiladi va jinoiy javobgarlikdan ozod etiladi[2]. Bunday hollarda shaxsga nisbatan jazodan tashqari, majburiy tibbiy muolajalar qo'llaniladi. Sud-psixiatriya ekspertizasi ruhiy holatni baholashning asosiy usuli bo'lib, u nafaqat jinoiy javobgarlik masalasini, balki shaxsning sud jarayonida ishtirok etish layoqatini ham belgilaydi.

Zamonaviy huquqiy yondashuv ruhiy nosog'lom shaxslarga nisbatan jazoning emas, balki davolashning ustuvorligini ta'kidlaydi.

3. Ijtimoiy maqom va jinoiy mas'uliyat: Ijtimoiy maqom shaxsning jamiyatdagi o'rni, kasbiy faoliyati, oila va ijtimoiy munosabatlar tizimidagi rolini o'z ichiga oladi. Bu omil jinoyat sodir etish motivlari, jinoyatga olib keluvchi shaxsiy-iqtisodiy sharoitlar va shaxsning axloqiy qarashlari bilan chambarchas bog'liq.

Masalan, oila boshlig'i, davlat xizmatchisi yoki ta'lim muassasasi rahbarining o'z maqomidan foydalanib jinoyat sodir etishi jinoiy javobgarlik darajasini og'irlashtiruvchi holat sifatida ko'rinishi mumkin[3]. Biroq ijtimoiy maqomning pastligi – kambag'allik, ijtimoiy himoyasizlik yoki ijtimoiy tajribaning yetishmasligi – ayrim holatlarda shaxsning javobgarligini yengillashtiruvchi omil sifatida baholanishi mumkin.

Sudlar amaliyotida jinoyatning ijtimoiy ildizlari, ijtimoiy tengsizlikning rolini aniqlash tobora kuchayib bormoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jinoiy javobgarlikni belgilashda shaxsning yoshi, ruhiy holati va ijtimoiy maqomini hisobga olish adolatli va individuallashtirilgan jazoni ta'minlashning asosiy omillari sifatida muhim ahamiyatga ega. Yosh omili, ayniqsa voyaga yetmagan shaxslar uchun, ularning psixologik rivojlanish darajasi va ijtimoiy tajribasini hisobga olgan holda, jazoni yengillashtirish va tarbiyaviy chora-tadbirlarni qo'llash imkonini beradi.

Ruhiy holat masalasi esa jinoyat sodir etgan shaxsning harakatlarining ijtimoiy xavfliligini anglash va boshqarish qobiliyatini aniqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aqlli norasolik yoki ruhiy buzilish holatlarida sud-psixiatriya ekspertizasi natijalari asosida shaxsga nisbatan insonparvar yondashuv qo'llanadi.

Shuningdek, ijtimoiy maqom jinoyatga olib keluvchi motivlar, shaxsning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib, jinoyatning subyektiv tomonini baholashda muhim vosita hisoblanadi. Past yoki yuqori ijtimoiy maqom shaxsning javobgarligini yengillashtiruvchi yoki og'irlashtiruvchi omil sifatida sud amaliyotida qo'llanadi.

Natijada, shaxsning yoshi, ruhiy holati va ijtimoiy maqomini hisobga olgan holda jinoiy javobgarlikni belgilash tizimi adolatli jazoni ta'minlash, insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlash va jinoyatning oldini olishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur yondashuv sud amaliyoti va huquqiy siyosatning rivojlanishida muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 17-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 18-modda
3. Jinoyat kodeksining mansab vakolatidan foydalanish yoki ijtimoiy maqomdan suiiste'mol qilishga oid tegishli moddalar.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023 yil
5. Tohirov A., Yo'ldoshev B. Jinoyat huquqi (Umumiy qism). — Toshkent: TDYU nashriyoti, 2022